

**Религиозност и национализам у постсоцијализму:
студија Весне Вучинић Нешковић *Божих* у *Боки Которској*: Антро-
полошки есеји о јавном налагању бадњака у доба постсоцијализма**

Нису тако чести покушаји у нашој етнологији и антропологији да се у турбулентним периодима са проучавањима релевантних научних проблема започне правовремено, објективно и систематски. Такође, није уобичајено да се у таквом покушају једнака пажња посвети и планирању истраживања, систематичном прикупљању грађе, те њеној систематичној презентацији и анализи. Оваква систематичност омогућава не само добру полазну основу за правилну контекстуализацију, него представља добру основу за стварање квалитетне базе података која може користити и истраживачима који ће се истом или сличном проблематиком тек бавити. Исто тако, овакав приступ пружа научној јавности на увид све што је урађено, као и начин на који је урађено, остављајући простор за критичко процењивање. Све то је, у више него задовољавајућој мери, постигнуто у студији Весне Вучинић Нешковић.

Студија о којој говоримо на убедљив начин показује сву сложеност односа између два најупечатљивија феномена савремене антропологије - културе и идентитета - намећући нове стандарде када је реч о објективности и непретенциозности током истраживачког поступка. Полазећи од анализе једног културног комплекса ауторка је испричала причу о свеобухватном и сложеном процесу трансформације једне ("традиционалне") идентитетске формуле у Црној Гори. Она, при томе, није упала у замку уверења да може сагледати и обрадити национални идентитет у његовој целокупности, нити у замку уверења да је све могуће тумачити у једном дискурсу, него је кроз дешавања на локалном и регионалном нивоу, на примеру једног ограниченог феномена, компаративном анализом процеса у неколико различитих целина и у више контекста, пружила адекватно сведочанство о томе какво се обиље значења крије испод претенциозног конструкта "национални идентитет", односно испод конструкта "религиозност". Моменат за истраживање ових феномена добро је одабран, јер се његово значење усложњава, а тиме и његов значај за антрополошку науку, тек последњих десетак година, са променом националне политике, са раслојавањем унутар нације и са развојем одређених процеса на макро плану (транзиција, глобализација).

У процесима европских интеграција који, као обавезни захтев, постављају и процесе регионализације, ауторка је приказала колико различитих нивоа идентификације можемо пратити у оквиру једног, у смислу научне систематизације, наизглед релативно једноставног комплекса. Налагање бадњака је комплекс који прати јасна и недвосмислена религиозна реторика и религиозна симболика. Студија о којој говоримо, међутим, прилично

аргументовано показује да је у овом историјском периоду религиозном аспекту овог комплекса неоправдано придат превелики значај. У условима у којима у Црној Гори траје трансформација "традиционалне" идентитетске формуле нема културне појаве која не би могла, и која није исполитизована, и иза које се не крије реални политички интерес. Простор Црне Горе, како из ауторкиних описа јасно закључујемо, није тако јединствен, а регион који је био предмет њеног истраживања далеко је од уврежених стереотипа и препознатљивих обележја. Области Грбља и Луштице специфичне су из неколико разлога: одсуство племенске организације, блиски односи са католичком црквом и јак утицај медитеранске културе. Све то, уз ауторкин труд да, што је више могуће, избегне политичку конотацију, даје нам слику једног региона којег не познајемо довољно. Тај регион, с друге стране, карактеристичан је и по веома јаком просрпском етничком елементу и по јаком везивању за српски културни и политички програм.

Налагање бадњака недвосмислено идејно потиче из паганске религиозне мисли, чији су одређени сегменти измењени и добро прилагођени хришћанској догми. Иако паганство данас није толико проказано као некад, тј. иако је његова "нечистоћа" релативизирана управо због могуће политичке употребе, његов симболички потенцијал још увек није могуће ваљано искористити. Овај пагански ритуал већ дуго се одвија под патронатом православне цркве. Срби су данас у Црној Гори мањина која је везана за још увек доминантну православну цркву: Српску православну цркву. Друга црква, Црногорска православна црква, представља појаву којој још увек не можемо до краја да одредимо порекло, сврху и карактер. Њено главно обележје данас се мора анализирати у политичком, односно националном кључу. Потпуно нерегулисана ситуација у сфери систематизације православних религијских институција ствара тако веома плодно тло за обиље подвојених идентитета и националних пројеката: у том погледу, поред религије, треба посматрати и језик и историографију. Млада нација у настајању данас креира своју културу и (ре)конструише своју историју, што је сасвим нормално, очекивано и уобичајено. У таквој друштвеној констелацији ревитализује се православна религиозна пракса која, у највећем броју случајева, нема трансцедентно упориште и циљ. Та пракса, на известан начин, представља повратак коренима. Поставља се питање: којим коренима, и у коју сврху? Будући да и они који се изјашњавају као Црногорци, и они који се изјашњавају као Срби, практикују тај ритуал, мада често у оквирима две различите цркве, можемо рећи да је он вишезначан и употребљив на различите начине. Неке становнике Црне Горе овај ритуал упућује ка коренима модерне црногорске државе, ка оним коренима на којима се може даље градити независна црногорска националност (Дукља, Зета, Црна Гора краља Николе), али и ка оним коренима који извиру из српске средњовековне државе, и који се развијају у правцу српске националне идеје.

Студија о којој је реч, у издању Филозофског факултета у Београду и Чигоја штампе, штампана је у Б5 формату, садржи 316 страна текста и 40 страна на којима су прилози и списак коришћених извора и литературе. Студија садржи седам поглавља: 1) Уводна разматрања, 2) Између приватне и јавне прославе Божића, 3) Налагање бадњака у Грбљу: Прослава Божића на различитим нивоима друштвене и црквене организације, 4) Бадње вече или журка: Омладинска прослава Божића на Луштици, 5) Бадњи дан код Цркве Светог Николе у Котору: Обред и грађење идентитета Српске Православне Цркве, 6) Бадњи дан у Херцег Новом: Разговори о налагању бадњака код Цркве Светог Арханђела Михаила, 7) Јавно налагање бадњака у Боки Которској (1991-2008): Обредна структура и друштвене тензије у Котору, Грбљу, Херцег Новом и Луштици.

Студија је корисна за неколико ужих научних области: област урбане антропологије, религије, етницитета и национализма, фолклора, материјалне културе, регионалне антропологије итд. Постоје бар три групе разлога због којих ова студија заслужује да буде уврштена у обавезно штиво: прва се тиче њене емпиријске вредности, друга њеног индиректног теоријског доприноса и/или интернационалног значаја, а трећа њене иновативности. Као прво, у духу добре етнографске традиције, она је базирана на брижљиво планираном и доследно спроведеном теренском истраживању у, практично, средној средини. Истраживања су трајала од 1998. до 2008. године, што нам говори да се ради о готово јединственом примеру дугог и/или поновљеног емпиријског подухвата у савременој српској етнологији и антропологији. Као друго, због теренског истраживања у "страној" средини, ова студија поново проблематизује и актуелизује помало анахрону поделу на етнологију и антропологију, што је чини веома подстицајном и необичном. Ова студија ће стога бити незаобилазно штиво како у Србији, тако и у Црној Гори. И, као треће, ова студија, у погледу презентације грађе, нуди нова, храбра и оригинална решења која указују на потребу за преиспитивањем уобичајене структуре научно-истраживачких радова. Користећи се опробаним методолошким поступцима при сакупљању грађе (посматрање са учествовањем и интервју), она проучавани проблем посматра како у синхронијској, тако и у дијахронијској перспективи.

Оно што је за мене нарочито значајно и интересантно, студија Весне Вучинић Нешковић представља веома вредно сведочанство о конструисању националног и религиозног идентитета у Црној Гори у последњих десет година на свим друштвеним нивоима: институционалном, индивидуалном и интерактивном. Ауторка је покушала да прикаже претпоставке тих конструкција, концептуализацију нове идентитетске формуле и друштвену праксу, односно облике манифестовања новог идентитета. Пажњу је посветила и облицима и интензитету трансформација тзв. "традиционалних" форми, и њихово усклађивање са актуелним друштвено-

политичким процесима. Уз класичан истраживачки поступак и начине презентације грађе и резултата формалне, компарativне и структурално-функционалне анализе, ауторка је понудила и извесне иновације или алтернативне облике представљања грађе; у четвртом поглављу ставови и праксе актера представљени су у облику драмског текста, односно кроз дијалоге између етнолога и актера. Проучавани проблем ауторка је разматрала у неколико дискурса: транзиција, национална еманципација, глобализација, регионализација, теизација, традиционализација, итд.

На основу овог кратког приказа јасно је да је реч о оригиналној и вредној студији која, иако са извесним недореченостима, пре свега у погледу храбрије критичке анализе (која вероватно произлази делом из осећаја лојалности према испитаницима, што је опет последица истраживања у "страној" средини), и конкретнијег тумачења грађе у националном кључу, представља један од значајнијих доприноса разумевању савремене Црне Горе. Сматрам, стога, да ће она, осим стручној, бити изузетно занимљива и широј читалачкој публици.

Саша Недељковић

Priče o zlu, politici i panici

Ivan Kovačević, Bojan Žikić, Ivan Đorđević: *Strah i kultura*, Etnološka biblioteka 38, Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2008.

Knjiga *Strah i kultura* sastavljena je od tri teksta (Ivan Kovačević, *Strah i panika. Sociološka priča o šabačkim kanibalima*; Bojan Žikić, *Strah, zlo i ludilo*; Ivan Đorđević, *Strah, otpor i identitet*) koja, na prvi pogled povezuje samo osnovna tema: strah i neki od širokog spektra načina njegovog konstruisanja i manifestovanja u kulturi.

U domaćoj antropološkoj produkciji to je prvi put da se govori o strahu kao kulturno oblikovanoj i kulturom proizvedenoj emociji, iako je to jedna od novih velikih tema u zapadnim humanističkim naukama, koja se ubrzano razvija od poslednje decenije XX veka, a naročito posle napada na Svetski poslovni centar u Njujorku 11. septembra 2001. Tokom poslednjih nekoliko godina na Zapadu je objavljen veliki broj knjiga¹ koje čitavu zapadnu civilizaciju, naročito njen anglosaksonski deo,² vide kao kulturu stalno generisanih i stalno rastućih stra-

¹ Najveća internet-knjižara Amazon.com na upit *Fear + Culture* vraća 11.417 naslova knjiga, koje na razne načine spajaju posmatranje straha i kulture.

² Analizirajući internacionalnu paniku povodom sigurnosti kontraceptivnih pilula iz 1995. godine, *Frank Fuedi* je konstatovao da postoje velike razlike u reakcijama